

međuvremenu problem zvan Jean-Jacques Rousseau nije ništa manji nego što je bio tada, ali je danas, umnogome zahvaljujući i klasičnom Cassirerovu tumačenju, postao eminentno teorijski, a ne više ostrašćen i ideologijski. Važnost i smisao Cassirerova priloga primjerenom čitanju i razumijevanju Rousseaua sažeto je izrazio glavni urednik ove ugledne teorijskopoli- tičke biblioteke politolog Dragutin Lalović, i sam vrstan interpret Rousseaua, kada je u svom znalačkom pogovoru Cassirera označio paradigmatiskim “čitaocem kojega je ostarjeli i u svoje suvremenike razočarani Jean-Jacques prizivao u budućnosti – usprkos svemu” (v. Lalović, Rousseauov revolucionarni moralni impuls, 115). Lijep izdavački pothvat kojim je naša sredina dostojno obilježila 300. godišnjicu Rousseauova rođenja.

*Davorin Žagar*

---

Prikaz

---

Slobodan Naumović  
**Upotreba tradicije**

Institut za filozofiju i društvenu teoriju i IP  
“Filip Višnjić” a.d., Beograd, 2009, 330 str.

U ovoj važnoj i vrlo dobroj knjizi Slobodan Naumović analizira proces simboličke “re-tradicionalizacije” u srpskom društvu nakon 1990. Njegova je teza jasna već na samom početku: ta retradicionalizacija nije bila sadržajna (suštinska), nego samo nominalna (formalna). Nije došlo do stvar-

nog povratka “tradicionalnih vrijednosti” i društvenih praksi, nego samo do “upotrebe tradicije”, često i od strane istih aktera koji su do 1990. bili anti-tradicionalisti, pa su dotad i iz javnog prostora uklanjali simbole tradicije. Sada su ih vratili, ne zato što su doista postali konzervativci, religiozni ili nacionalisti (ili sve troje odjednom), nego zato da bi prikriili kako to nisu postali. Naumović uočava velik raskorak između “preterano velike zastupljenosti tradicionalnih simbola u diskursima kako levo orijentisanih, tako i desno orijentisanih parlamentarnih stranaka” s jedne strane i “izrazite političke i društvene marginalnosti partija s ‘fundamentalističkim’ tradicionalističkim orijentacijama” s druge (str. 162). Pod “upotrebom ili instrumentalizacijom tradicije” on podrazumijeva “svesni i namerni postupak u okviru koga se pojedini elementi neke tradicije (najčešće vrednosti i simboli) verbalnom, simboličkom ili fizičkom aktivnošću izdvajaju iz svog primarnog, to jest ustaljenog konteksta i koriste za ostvarivanje ciljeva koji im nisu iminentni” (177).

Do “instrumentalizacije tradicije” u Srbiji je došlo radi “ostvarivanja nacionalnih i političkih ciljeva”, a ne zbog nekog “slo- ma modernizacije, neadekvatnosti, ili što je još manje smisljeno, odsustva političke kulture u Srbiji, niti zbog zamišljenih teško promjenljivih crta srpskog nacionalnog karaktera poput autoritarnosti, patrijarhalnosti, nerefleksivnog tradicionalizma, i sličnih u suštini rasističkih koncepata”. Pozicionirajući se tako, Naumović vodi suptilnu polemiku s nekima od najvažnijih interpretatora postjugoslavenske tranzicije u samoj Srbiji. On odbacuje ideju tzv. *Druge Srbije* (kruga oko Latinke Perović, Srđe Popovića i dr.) – koji re-tradicionali-

zaciju uzima kao činjenicu, a ne samo kao “varku”. Taj krug, također, upozorava i na navodno snažne antimodernizacijske trendove u Srbiji tijekom cijelog 20. stoljeća. S obzirom na to da Naumović negira samu temeljnu premisu – da je uopće došlo do sadržajne retradicionalizacije – ne iznenađuje njegova kritičnost prema poziciji autora *Druge Srbije*.

Na str. 201. i 202. kritizira i namjernu “proizvodnju neprijatelja radikalnim podrogojačivanjem neistomišljenika”, što dovodi do ideje isključenja tih protivnika iz političke zajednice umjesto do političkih kompromisa. Još je eksplicitniji na str. 245, na kojoj kaže da “zbog sklonosti da u političkom protivniku vidi isključivo zver i čudovište, *zaverenička* narativna strategija ljudi okupljenih oko političkog projekta *Druge Srbije* počinje i nehotično da liči na pogromašku retoričku praksu njihovih arhineprijatelja iz Prve Srbije, dakle upravo na onu vrstu političke isključivosti protiv koje je Druga Srbija izvorno i s pravom ustala” (245).

Istodobno, on je kritičan i prema Prvoj Srbiji, koja je gradila svoju poziciju na *potemkinovskom* načelu prikrivanja stvarnog stanja. Takva *ekvidistanca* u kritičnosti prema raznim utjecajnim i moćnim mega-grupama unutar srpske akademske, političke i opće javnosti, kvalificira Slobodana Naumovića kao odvažnog autora, odnosno kao nekog tko se ne ustručava jasno i glasno formulirati svoju poziciju i stati u potpunosti u njenu obranu.

No ima li Naumović dokaza za svoju temeljnu tvrdnju? Jedan od dokaza za svoj glavni zaključak nalazi u činjenici da su “uprkos značajnom oslanjanju većine političkih aktera na tradicionalističku retoriku, i fundamentalistički tradicionalizam i

dosledan ideološki konzervativizam ostali marginalne pojave u srpskom političkom i javnom životu” (10). Nitko ozbiljan na političkoj sceni ne zagovara povratak monarhije, a ni srpska politička tradicija ne poznaje ozbiljne konzervativne stranke ili ideologije. U tranzicijskom vremenu novi sustav nije ljudima bio “ni lako razumljiv ni posebno prihvatljiv”, te ga je trebalo posredovati “simboličkim jezikom koji nudi tradicija” (17). Ta “upotreba tradicije” ima izvore u političkom pragmatizmu. Radi se o “komunikacijskoj strategiji” političkih elita, a ne o usvajanju neke “koherentne tradicionalističke političke koncepcije” (20). Autor svoj zaključak “nudi” i za druge slične slučajeve, jer se i u njima može dogoditi sličan proces. Ne radi se o nekoj specifičnosti “brdovitog Balkana”, nego o manje-više redovitoj pojavi koja se događa onda kad se “modernizovana društva suoče sa sveobuhvatnom krizom izazvanom bilo dugotrajnom stagnacijom ili urušavanjem institucija (pad komunizma), kao i nužnošću brzog prilagođavanja radikalnim promjenama, bez obzira da li su one uslovljene endogeno ili egzogeno ili obostrano (politička i ekonomska tranzicija)” (42). U tom smislu autor odbacuje kulturalističke teorije o specifičnom karakteru balkanske – u odnosu, primjerice, na zapadnoeuropsku ili neku drugu – politike.

Autorova je pozicija zanimljiva i – u biti – ilustrirana i osnažena primjerima koje navodi. Svakako, njegova teza zaslužuje da bude kritički preispitana kako bi se utvrdilo je li retradicionalizacija doista bila samo nominalna ili je ipak došlo do povećane stvarne uloge crkve, do de-liberalizacije i anti-liberalizacije u društvenoj sferi (uskraćivanja autonomije pojedinaca, neprijateljskog odnosa prema *Drugome*, npr.

prema manjinama itd.). Također, autor bi nam pomogao da je napravio i neki odmak od 1990-ih i “uronio” u 2000-e. Naime, postavlja se pitanje – događa li se prava (suštinska) retradicionalizacija tek nakon 2000, tj. tek nakon rušenja Miloševićeva kripto-tradicionalističkog poretka? Srbija se tek tada okreće svojoj “starijoj” tradiciji, odbacujući “noviju”. Dok se u 1990-ima Srbija dvoumi između *jugoslavizma* i *srbijanizma* (kako je taj proces nazvao Aleksandar Pavković), nakon 2000-e ona se fokusira na samu sebe, odbacujući jugoslavizam. Do pojave *srpskog političkog nacionalizma* (koji u Hrvatskoj – za Srbe pomalo iritantno – nazivaju: *srbijanstvom*) dolazi zapravo tek tada. Naumović 2000-e spominje ipak marginalno, što ostavlja prostora za nastavak njegova istraživanja, možda u nekoj novoj knjizi.

Da je njegov naglasak na 1990-ima, pokazuje i autorova periodizacija procesa retradicionalizacije srpske politike i društva – u pet faza. Prvu (od kasnih 1970-ih do 1987) naziva “nečujnom retradicionalizacijom”, jer se događa još u socijalizmu, i to kroz prve revizije službene historiografije, kroz pojavljivanje književnosti koja je obnavljala tradicionalizam te kroz povećanu ulogu crkve i religioznosti. O tome se već pisalo – primjerice u knjigama Jasne Dragović-Soso, Vjekoslava Perice i Nicka Millera. Druga je faza “mobilizacije i hegemonizacije”, koja je trajala od 1987. do 1990. U njoj je došlo i do marginaliziranja reformista unutar partijske elite u Srbiji te do pojave nacionalističke i neotradicionalističke retorike i simbolizma (57). O tome je bilo riječi, između ostalog, u djelima Nebojše Vladislavljevića i u mojoj knjizi o raspadu Jugoslavije. Treća faza (1990-1995) bila je faza “rata simbola”. Stari

simboli socijalističkog poretka zamijenjeni su novima – bilo konzervativnim ili liberalnim (pro-europskim). Oni koji su se svrstali iza tih novih simbola vrlo su brzo, već 1991, ušli u sukob, koji je karakterizirao cijele 1990-e. O tome je – iako zapravo fokusirajući se samo na jednu stranu, tj. na ne-Drugu Srbiju, pisao npr. Ivan Čolović. Četvrta faza trajala je od 1995. (nakon potpisivanja Dejtonskog mira) do 1998, a Naumović je naziva fazom “svadljivog mira”. U tom razdoblju Milošević pokušava potisnuti “primitivni nacionalizam” i ponovno uvodi socijalističke/komunističke simbole te govori da “mir nema alternativu”. Također, tada nastaje i JUL (“Jugoslovenska levica”), neokomunistička, ali također i “patriotska” organizacija koja aktivno radi ne samo na potiskivanju nego i uklanjanju simbola retradicionalizacije. No već 1998. dolazi do obnove ratne retorike (u vezi s Kosovom), a s njom i do novog aktiviranja “srpskih istorijskih, vojnih i verskih tradicija” (59).

Analizirajući svaku od tih pet faza posebno, Naumović nas podsjeća na retoriku i praksu u svakoj od njih. On to čini na vrlo čitljiv način, precizno i intelektualno pošteno. Slijedi činjenice, a selekcija koju je napravio predstavljajući slijed događaja pokazuje da se radi o osobi koja ima razvijenu istraživačku kritičku distancu prema dominantnim trendovima unutar srpskog političkog prostora, koji su ujedno i iznimno utjecajni na srpskom intelektualnom prostoru. Naumović se u glavnom dijelu knjige pokazao kao vrlo korektan, temeljit, elokventan i pošten istraživač, što su osobine na kojima mu svakako treba čestitati. Njegova knjiga izvanredno povezuje nekoliko akademskih disciplina. To je studija koja pripada etnografiji jer analizira na-

cionalne mitove, rituale, simbole i običaje, ali također i političkoj povijesti, povijesti ideja i njihovih transformacija u političko djelovanje te području tranzicijskih studija u postsocijalističkom razdoblju. U svakom od tih područja Naumović je uspio svoje istraživanje povezati s relevantnim radovima iz tih područja – uspješno kontekstualizirajući vlastito istraživanje. Njegov rad analizira retoriku, ulazi u područje studija religije i religioznosti, političke komunikacije i komunikacijskih strategija, kao i analize djelovanja političkih stranaka i ličnosti unutar srpske političke scene. On u punom sjaju pokazuje prednosti multidisciplinarnosti pri analiziranju i objašnjavanju političke stvarnosti.

Ako bismo imali što zamjeriti Naumovićevoj analizi (osim već spomenutog pitanja o karakteru srpske društvene scene nakon 5. listopada 2000), onda bi se to odnosilo na svođenje političke dinamike, a onda i njegove vlastite analize, na dvodimenzionalnost: na “dvije Srbije”. On to eksplicitno čini na str. 266, kad kaže da su se s vremenom u Srbiji “oformila dva ideološko-politička bloka koji prevazilaze stranačke okvire – tradicionalistički, populistički, etatistički, nacionalistički ili više ili manje autoritaran blok, a nasuprot njemu modernistički, liberalistički, zapadnjački, deklarativno antitradicionalistički, i nešto malo manje autoritaran blok”. Ako je to doista tako, postavlja se pitanje: što je iza sebe ostavilo dugo razdoblje socijalizma? Kako to da se nije formirao i treći, “socijalistički” blok, koji bi bio protiv obaju prethodnih? Ili on ipak postoji, samo ga autor nije uzeo u obzir u ovoj analizi? Usput rečeno, pitanje potpunog potapanja lijeve intelektualne scene u Srbiji nakon 1990. (nasuprot onome što se, primjerice,

dogada na Subversive festivalu u Zagrebu ili na intelektualnoj sceni u Sloveniji) zanimljivo je istraživačko pitanje, koje još traži svog autora. Možda bi i u ovom slučaju Naumovićev zaključak o nominalnoj retradicionalizaciji bio koristan. Naime, u Srbiji su trenutno najmanje dvije nominalno socijalističke i socijaldemokratske stranke u vladajućoj koaliciji (Dačićev SPS i Ljajićev SDP), ali od socijalističkih ideja teško da ima traga i glasa.

No bez obzira na te kritike radi se o važnoj i vrlo dobroj knjizi, koju analitičari, teoretičari i studenti postjugoslavenske politike svakako moraju uzeti u obzir.

*Dejan Jović*

---

Prikaz

---

Vesna Pešić  
**Divlje društvo:  
 Kako smo stigli dovd**

Pešćanik, Beograd, 2012, 389. str.

Dosadašnji kontinuitet dominantne nacionalističke legitimacijske osnove srbijanskih vlasti može upućivati na dvije stvari: na kraj povijesti ili da povijesti nije ni bilo. Za odgovor na tu dilemu može nam poslužiti knjiga Vesne Pešić *Divlje društvo: Kako smo stigli dovd*, koja predstavlja zbirku raznovrsnih objavljenih i neobjavljenih tekstova, prerađenih nastupa u radioemisiji *Pešćanika*, članaka i intervjua objavljenih na web-portalu *Pešćanik* i u drugim medijima, koji pokazuju dosadašnje domete i